

РИСИ БОЙКІВСЬКОГО ГОВОРУ В ХІТАРСЬКОМУ РУКОПИСНОМУ ЗБІРНИКУ І ПОЛ. XVIII СТ. (ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ)

THE FEATURES OF BOYKOS PATOIS IN THE KHITAR MANUSCRIPT COLLECTION OF THE EARLY 18TH CENTURY (PHONETIC LEVEL)

Бичкова Т.С.,

orcid.org/0000-0002-3060-4150

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена дослідженню діалектних звукових явищ, засвідчених у Хітарському рукописному збірнику I пол. XVIII ст. Зазначено, що пам'ятка стала відомою завдяки В. Гнатюкові, який знайшов її у с. Хітар Стрийського повіту, хоча, очевидно, створено рукопис на території Закарпаття. Мова збірника насичена живомовними елементами – як тими, що засвідчують нормування фонетичної системи української мови у I пол. XVIII ст., так і діалектними, зокрема притаманними бойківським говіркам. Метою статті є виокремлення й аналіз фонетичних особливостей бойківського говору в мові Хітарського збірника. У підсистемі вокалізму виявлено низку мовних рис, характерних для північнокарпатського говору, а саме: вживання на місці [i] (< *[ĕ]) голосного [и], наявність голосного заднього ряду [ы], відсутність переходу етимологічного [o] в [a], специфічні рефлекси [р̣ь] ([р̣ь]), [л̣ь] ([л̣ь]), [ър] ([ър]), [ъл] ([ъл]) між приголосними, зміна [y] на [o], звук [e] після [j] на початку слова та ін. Підсистема консонантизму бойківських говірок у Хітарському рукописі представлена такими явищами: м'яка вимова [r] та шиплячих приголосних, зміна [l] у кінці складу на [ŷ], усічення звуків у середині та в кінці слів, відсутність подовження передньоязикових приголосних, відсутність після губних епентетичного [л], специфічні вияви асиміляції та дисиміляції приголосних тощо. Дані діалектології вказують на те, що більшість фонетичних рис, зафіксованих у рукописі, є фактом живого мовлення сучасних носіїв бойківських говірок. Виявлені діалектні особливості засвідчені порівняно незначною кількістю прикладів, адже у пам'ятці переважають загальнономовні елементи, які пізніше стали нормою української літературної мови. Крім цього, локальні риси затемнені тогочасним етимологічним правописом. А фіксація на письмі особливостей говіркового мовлення свідчить про руйнування книжних традицій в тогочасній літературно-писемній практиці.

Зазначено, що подальші дослідження Хітарського рукопису дозволять виявити діалектний вплив на всіх рівнях мовної системи, а також з'ясувати співвідношення локальних та загальноукраїнських елементів у мові пам'ятки.

Ключові слова: фонетична система, вокалізм, консонантизм, діалектні особливості, південно-західне наріччя, бойківський говір.

The article presents the study of dialectal sound phenomena registered in the Khitar manuscript collection of the early 18th century. It is noted that this collection became famous thanks to V. Hnatyuk, who found it in the village of Khitar in the Stryi district, although the manuscript itself was apparently created in Transcarpathia. The language of the manuscript is saturated with the living speech elements – those that testify to the normalization of the phonetic system of the Ukrainian language in the early 18th century as well as dialectal ones, in particular those characteristic of Boykos patois. The objective of the article is to highlight and analyze the phonetic features of the Boykos patois in the language of the Khitar collection. In the subsystem of vocalism, a number of linguistic features characteristic of the North Carpathian dialect were revealed, namely: the use of the vowel [и] instead of [i] (< *[ĕ]), the presence of the back vowel [ы], the absence of the etymological transition of [o] into [a], specific reflexes [р̣ь] ([р̣ь]), [л̣ь] ([л̣ь]), [ър] ([ър]), [ъл] ([ъл]) between consonants, the change of [u] into [o], the use of [e] after [j] at the beginning of a word, the prefix [i], etc. The subsystem of consonantism of the Boykos patois in the manuscript is represented by the following phenomena: the soft pronunciation of [r] and sibilants, the change of [l] into [ŷ] at the end of a syllable, reduction of sounds in the middle and at the end of a word, the absence of lengthening of front-lingual consonants, the absence of the epenthetic [л] after labial consonants, specific cases of consonant assimilation and dissimilation, etc. Dialectological data indicate that most of the phonetic features registered in the manuscript are a fact of the living speech of contemporary speakers of Boykos patois. Identified dialectal features are evidenced in a relatively small number of examples, since the manuscript is dominated by common language elements, which later became the norm of the Ukrainian literary language. In addition, local features are obscured by the contemporary etymological spelling. However, the fact that the features of the spoken language were fixed in writing testifies to the deterioration of book traditions in the literary and written practice of the time.

It is noted that further studies of the Khitar manuscript will allow us to reveal the dialectal influence at all levels of the language system, as well as to clarify the ratio of local and all-Ukrainian elements in the language of the manuscript.

Key words: phonetic system, vocalism, consonantism, dialectal features, south-western dialect, Boykos patois.

Постановка проблеми. Дослідження пам'яток письма, зокрема рукописних, на сьогодні залишається одним з актуальних завдань українського мовознавства. Адже рукописні тексти дозволяють не лише простежити розвиток загальнонародної

мови, виявити риси історично перспективні, які стали нормою української літературної мови, а й з'ясувати особливості діалектного мовлення авторів або переписувачів. Саме до таких пам'яток належить рукописний збірник I пол. XVIII ст.

із села Хітар Стрийського повіту, який віднайшов в одній зі своїх фольклорних експедицій та опублікував В. Гнатюк. Проте, очевидно, рукопис був створений десь на Закарпатті, на що вказував Ф. Тіхий: «Саме так, як на Підкарпатській Русі поширювалися збірники галицького походження, по той бік Карпат були знані збірники, писані на Підкарпатській Русі. Такого походження, є, наприклад, Хитарський збірник...» [17, с. 29]. Рукопис складається з оповідань про Александра Македонського («Александрія») та дев'яти легенд. З мовного погляду пам'ятка цікава тим, що окрім рис загальноукраїнських, містить чимало говіркових елементів, а тому є важливим джерелом студій з історії української мови та історичної діалектології зокрема. Проте об'єктом лінгвістичних досліджень збірник досі не був.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні значна кількість праць історико-лінгвістичного характеру пов'язана передусім з дослідженнями мови учительних Євангелій, що мають західноукраїнське походження. Так, зокрема, Г. Дидик-Меуш присвятила низку праць виявленню особливостей карпатських говорів у мові учительних Євангелій XVI ст. [6; 7; 8]. Х. Макович здійснила комплексне дослідження учительних Євангелій XVI–XVII ст. в історико-діалектологічному аспекті, підтверджуючи, що значна кількість локальних особливостей (фонетичних і морфологічних), засвідчених у текстах, характерна для карпатської групи говорів [11, с. 12].

Щодо Хитарського збірника, то перші оцінки лінгвістичного характеру дав йому В. Гнатюк. По-перше, дослідник зазначив, що «з цілого збірника пробиваєсь дуже виразно змагане до введення в літературу мови народної; се річ дуже важна супроти загально розширеної у нас думки, що змаганя сї появились доперва в нашім віці, а ціла література давнійша писана мовою далекою від народної» [5, с. 3]. По-друге, В. Гнатюк установив, що мова Хитарського рукопису зазнала впливу бойківського говору: «Що книжка писана між Бойками, про се свідчать деякі слова, лиш між ними уживані і форми, особливо дієслову; ... живих слів і форм руських дуже много, тому й памятник сей заслугоє на увагу також з погляду диялектологічного» [4, с. 9]. Ю. Шевельов зазначив, що пам'ятку написано простою мовою, але відзначив і «певне локальне діалектне забарвлення» [20, с. 904].

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення й аналіз фонетичних особливостей бойківського говору в мові Хитарського збірника I пол. XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Підсистема вокалізму. Хитарський рукопис досить послідовно відображає голосний [i], що розвинувся з *[ě], написаннями із графемою **ѣ** у різних частинах мови і морфемах, напр.: *стѣну* [5, с. 24], *ѣсти хлѣбъ* [5, с. 28], *силнѣшого* [5, с. 16], *служѣте* [5, с. 27], *спѣте* [5, с. 33], *на войнѣ* [5, с. 15], *до ... старого судѣ* [5, с. 21], *оу своємѣ дворѣ* [5, с. 33], *оу хлѣвѣ* [5, с. 35], *собѣ* [5, с. 4, 11], *тобѣ* [5, с. 6, 17] та ін. Проте у заперечних займенниках така консеквентність порушена. Поряд із формами з часткою **нѣ-** (*нѣко[то]рѣй* [5, с. 4], *яко нѣкто* [5, с. 14], *нѣхто* [5, с. 15], *нѣколи* [5, с. 24] тощо), яка перейшла до складу заперечних займенників із неозначених, також фіксуємо утворення з **ни-**: *никому* [5, с. 4, 10], *ничого* [5, с. 4, 5, 6], *нихто* [5, с. 10]. Очевидно, написання з **и** відображають діалектну вимову цих займенників у бойківських говірках – вживання на місці [i] (< *[ě]) голосного [и] [18, с. 344].

Хитарський рукопис великою кількістю випадків сплутування на письмі літер **и (і, ї) – ѣ** відображає голосний високо-середнього підняття [и], напр.: *говорѣти* [5, с. 12], *велможніхъ* [5, с. 14], *дойти* [5, с. 22], *судби* [5, с. 32] тощо. Проте деякою варіативністю у вживанні **и – ѣ** відзначено дієслово **быти** ('бути'). Засвідчуємо такі його написання, як *мало быти* [5, с. 4], *ворогом мавъ быти* [5, с. 5], *било позно* [5, с. 21], *мало быти* [5, с. 24], *смутному быти* [5, с. 28], *хочу быти* [5, с. 28], *быль оу льсѣ* [5, с. 28], *отворено было* [5, с. 28], *вишил' билъ лютую трутизну* [5, с. 36]. Як бачимо, у своїй етимологічній позиції переважає **ѣ**, а це може свідчити про позначення на письмі однієї з яскравих рис карпатських говорів, зокрема й бойківського – вимову заднього голосного [ы] у цьому дієслові.

У позиції після задньоязикових у переважній більшості прикладів виступає **и (і)**, як-от: *погинешъ* [5, с. 4], *погинути* [5, с. 4], *руки* [5, с. 4], *хиба ся тамъ спознаєме* [5, с. 5], *дорогіє* [5, с. 6], *конь гине* [5, с. 10], *грѣхи* [5, с. 10], *долгій* [5, с. 14], *оубогих* [5, с. 15], *ноги* [5, с. 16], *руки* [5, с. 16], *станет тихимъ* [5, с. 16], *слуги* [5, с. 17], *нахилити* [5, с. 18], *другий разъ* [5, с. 24], *покинувши* [5, с. 24], *скитро* [5, с. 27], *вишитки* [5, с. 26], *вишитким'* [5, с. 28], *три роки* [5, с. 29], *такий* [5, с. 29], *великии* [5, с. 29], *людськихъ* [5, с. 29], *монастирские* [5, с. 30], *чернічки* [5, с. 30], *разбойники* [5, с. 30], *до скрухи* [5, с. 30], *дорогій* [5, с. 32], *оубогій* [5, с. 33], *тоту хижу* [5, с. 33], *великіє* [5, с. 34], *из пазухи* [5, с. 33], *царскій* [5, с. 38], *архидияконъ* [5, с. 38], *патриархи* [5, с. 38]. Значно меншою кількістю випадків

представлено у цій позиції **ы**: *шапки* [5, с. 5], *горкый* [5, с. 6], *великий* [5, с. 9], *два рокы* [5, с. 13], *з дороги* [5, с. 10], *многыхъ* [5, с. 16]. При цьому зазначимо, що жодного прикладу зі сполученням **хы** не зафіксовано. З одного боку, сплутування на письмі **и** – **ы** після задньоязикових засвідчують високо-середній голосний [и], з іншого, – можуть відображати особливості бойківських говірок, де на місці давнього *[у] (ы) у зазначеній позиції виступають різноманітні звукові варіанти: [гы], [кы], [хы] // [г'і], [к'і], [х'і] // [г'и], [к'и], [х'и] // [гы^е], [кы^е], [хы^е] [див. 18, с. 339–340; 19, с. 68].

Хітарський рукописний збірник послідовно засвідчує збереження етимологічного [о] перед складом з наголошеним [а], як-от: *горячий* [5, с. 12], *горячестію* [5, с. 20], *горячести* [5, с. 20]; з *горазду* [5, с. 22], *гораздъ* [5, с. 27]; *богатыхъ* [5, с. 15], *богатого* [5, с. 32], *богацтво* [5, с. 35], а також у формі *богачеви* [5, с. 33, 35]. Це явище характерне для багатьох південно-західних говорів. Так, наприклад, К. Герман спостеріг його у говірках Північної Буковини, зазначаючи, що зміна [о] на [а] «охоплює тільки 5,6% від загальної кількості форм. У решті форм голосний [о] не змінюється в [а] перед складом з наголошеним [а]. Це характерно для всіх гуцульських говірок, для буковинських з перехідними рисами до наддністрянських, де зберігається [о] перед складом з наголошеним [а]: *колач, коч'ан, богач, ломити^е*» [3, с. 83]. У бойківських говірках збереження [о] фіксує Н. Хібеба: *богатиї, богато, богач, богатиї, богацтво, богац'кого, горазд, гор'ачо, колач, хол'ава* тощо [18, с. 340]. Написання з **о** є прикметною ознакою й інших пам'яток з Карпатського регіону. Х. Макович, зазначаючи, що «особливо послідовно це явище виявлене у карпатських говірках», засвідчує написання *гораздъ, збогатити, горячєж* тощо в учительних Євангеліях XVI–XVII ст. [12, с. 80].

Крім цього, у пам'ятці засвідчуємо голосний [о] на місці [а] у таких формах: *зготовати лютюю отрову* [5, с. 5], *зготовлено отрову* [5, с. 6], *хоче днес' отровити* [5, с. 6], *отрою лютою отровою* [5, с. 36]. Очевидно, такі написання відображають одну з визначальних рис бойківських говірок – лабіалізацію [а] перед [ў], а можливо, і перед [в]. Лексему *отрова* зі значенням 'отрута' фіксуємо у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича [13, с. 30].

Натомість займенник **жадний** послідовно вживається лише з голосним [а]: *ани жадний челядникъ его* [5, с. 10], *жадной гостыни и бенкетовъ* [5, с. 17]; *жадной заплаты* [5, с. 35]. Ю. Шевельов зазначав, що «з-поміж варіантів

жадний – жодний протягом усієї середньоукраїнської доби вживався лише перший» [20, с. 657]. Саме цей варіант характерний для бойківських говірок [див. 13, с. 248].

У досліджуваному матеріалі виявляємо також випадки написання літери **о** на місці ненаголошеного [у], напр.: *хоче ... отройти его* [5, с. 5], *хоче кроля отроити* [5, с. 6], *отрою лютою отровою* [5, с. 36], *и тоту церковь окрасивъ роз'маито* [5, с. 13], *казал' его постити и дознати* [5, с. 22], *состави розслабли* [5, с. 16]. Подібне звукове явище зафіксував А. Залеський у говірці с. Завалля Снятинського р-ну Івано-Франківської області: *фодамент* замість *фундамент*, *рокави* замість *рукави*. У гуцульських говірках подібні утворення засвідчив Б. Кобилянський (*розом, ходоба, гоцул*) та інші дослідники [див. 9, с. 70–71]. Проте єдиного пояснення такому явищу немає. З огляду на нерегулярний характер заміни [у] на [о] А. Залеський був схильний вважати її гіперичною за походженням, тобто своєрідною субституцією [9, с. 71]. Можемо припустити, що в Хітарському рукописі дієслівна форма *отроити (отройти)* могла постати під впливом зафіксованої у пам'ятці діалектної лексеми *отрова*.

Важливою особливістю досліджуваної пам'ятки є цілковита відсутність у тексті переходу звукосполучення *[je] в [о] на початку слова. Найчастіше фіксуємо форми, утворені від праслов'янського числівника **jedъnъ* із закономірним збереженням початкового [je] перед складом зі зредукованим [ь]: *едень мудрець* [5, с. 4], *едень другаго незрадити* [5, с. 4], *едень склен* [5, с. 5], *едно тя прошу* [5, с. 6], *едного кута* [5, с. 11], *едным гайдукомъ* [5, с. 12], *едной ноци* [5, с. 12], *едну годину* [5, с. 13], *о едном' рыцері* [5, с. 14], *едень старець* [5, с. 14], *едного хлбця* [5, с. 14], *о едном' цесарі Іовиань* [5, с. 20], *во едну неделю* [5, с. 29], *едную рьчь* [5, с. 28], *едну рьку* [5, с. 33], *едно мыслывъ* [5, с. 33], а також *еднакъ* [5, с. 26] тощо. Такі форми є типовими для більшості південно-західних говорів, зокрема й бойківського, у якому дослідники фіксують *йіден, йеден, йідна, йедна, йен:а, йедно, йідно, йідне, йідні* [18, с. 342–343]. Поряд із наведеними у рукописі вживаються утворення, що походять від числівника **jedъnъ*, у якому [je] мав би змінитися на [о], проте Хітарський збірник такого переходу не фіксує: *едина церковь* [5, с. 10], *един' чловѣкъ* [5, с. 13], *един' ... рыцер* [5, с. 14], *един' Самьсонъ* [5, с. 16], *един' цесарь* [5, с. 20], *до единого монастырь[я]* [5, с. 28], *един' разбойник'* [5, с. 28], *един' чернецъ* [5, с. 31], *единъ чловѣкъ* [5, с. 33], *единодушно* [5, с. 38]. На перший погляд, тут

можна було б припустити вплив книжної традиції. Проте у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича фіксуємо *йедин, йидин* [13, с. 243]. Отже, вважаємо, що такі написання постали під впливом діалектного мовлення.

Рефлекси сполучення зредукованих із сонорними [р], [л] у Хітарському рукописі теж частково мають діалектний вияв. З одного боку, пам'ятка репрезентує зміни у сполученні «зредуковані + р, л», властиві усій українській мовній території, напр.: *хочбы тебе якъ лестили* [5, с. 7], *едина церковъ* [5, с. 10], *крестом' святым'* [5, с. 10], *вергъ крестъ* [5, с. 11], *блиснувъ яко блискавиця* [5, с. 27], *яко блискавицею поишоль* [5, с. 36], *замету кровь* [5, с. 15], *кровию сплинувъ* [5, с. 25], *чужею кровию* [5, с. 28], *погубиме чернічки* [5, с. 30], *един' чернець* [5, с. 31], *чернець мыслить* [5, с. 33]. Проте у збірнику фіксуємо й таку рису бойківського говору, як «друге повноголосся», тобто перехід [ьр] в [ере]: *хотьбли его тамъ уверечи тутъ* [5, с. 10]. Форма *веречи* 'кинути' [13, с. 90–91] утворена з д.-укр. *вьргти*. Рефлексом звукосполучення [рь] у прикметнику *кръвавыи* виступає [ир]: *видъвши его всего кирвавого* [5, с. 22], *видъвши чоловъка... кирвавого* [5, с. 23], *щос за хлпоть... кирвавый* [5, с. 23]. Цей рефлекс поширений в багатьох наддністрянських, бойківських, гуцульських говорах [10, с. 186]. Крім цього, фіксуємо також рефлекс [ле] у формах множини іменника *слъза*: *молити со злезми* [5, с. 10], *где ест плачь, слези* [5, с. 17], *говорити со слезами* [5, с. 37].

Підсистема консонантизму. Хітарський рукопис частково відображає таку рису бойківських говірок, як м'яка вимова звука [р]. Найчастіше [р'], на палатальність якого вказує графема *ь* після *р*, фіксуємо у кінці слів, як-от: *теперь* [5, с. 6, 12, 24], *жовнѣрь* [5, с. 10, 11, 12], *рицерь* [5, с. 14, 15, 17], *Навходоносоръ, царъ вавилонский* [5, с. 16], *рицѣрь* [5, с. 18], *цесаръ* [5, с. 20, 21, 23], *калугерь* [5, с. 24, 25], *џалтирь* [5, с. 25], *дворъ* [5, с. 26], *матерь Божию* [5, с. 27, 38], *манастиръ* [5, с. 28], *мирь* [5, с. 32, 35], *вечерь* [5, с. 32], *длятого емъ заверъ* [5, с. 34], *погаръ* [5, с. 35], *соборъ* [5, с. 37]. Саме із м'яким кінцевим [р'] засвідчуємо лексеми *жовнірь* [13, с. 253], *погаръ* [14, с. 91] і *типиръ* [14, с. 288] у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича.

Архаїчна палатальна вимова у бойківських говірках властива і шиплячим приголосним. У пам'ятці їх теж найчастіше фіксуємо у кінці слів, напр.: *долгій мѣчь* [5, с. 14], *ночь* [5, с. 32, 33], *не мовить ничъ* [5, с. 32], *нічь не смѣсть речи* [5, с. 33], *идѣт собѣ пречъ из двора* [5, с. 33],

день ся южь твой коротаєт [5, с. 16], *ажь до кѣрве бивши его* [5, с. 22], *видѣвши его стражь* [5, с. 26], *знайтежь то добре* [5, с. 28], *шукаєшь* [5, с. 14], *ты мене видишь* [5, с. 14], *неправду мовишь* [5, с. 15], *колко хочешь* [5, с. 17], *цесаръ нашъ* [5, с. 21], *где ты идешь* [5, с. 32], *маєшь* [5, с. 34] тощо. І лише один раз позначено м'якість шиплячого на початку слова: *у щясту* [5, с. 7].

Досліджуваний збірник широко засвідчує загальноукраїнську зміну [л] на [ў] в дієслівних формах минулого часу чоловічого роду написанням на місці колишнього суфіксального літери *в*, напр.: *похваливъ* [5, с. 12], *надѣвъ ся* [5, с. 14], *поѣхав'* [5, с. 14, 21], *оувидѣвъ* [5, с. 24], *переночовав* [5, с. 32], *труттив' его* [5, с. 33], *отказав'* [5, с. 35] тощо. Проте у бойківських говірках це явище відбувається не лише у кінці дієслівних форм, а й іменників, що і відбиває Хітарський рукопис словом *сокѣв'* ('сокіл') [5, с. 23]. Подібна звукова зміна характерна для тих західноукраїнських говорів, «у яких ступінь веляризації [л] особливо сильний» [10, с. 224]. Перехід [л] в [ў] у кінці складу після голосних як одну з рис бойківського говору відзначають зокрема С. Бевзенко [2, с. 226], Я. Радевич-Винницький [15] та ін. Н. Хібеба фіксує його у сучасних говірках Турківщини і Рожнятівщини [18, с. 347; 19, с. 70].

Книжна орфографічна традиція затемнює вияви на письмі наслідків прогресивної асиміляції звука [j] передньоязиковими палаталізованими приголосними. У Хітарському рукописі частими є написання на зразок: *покаяніє* [5, с. 17, 31], *каменія* [5, с. 17], *судія* [5, с. 21], *житіє* [5, с. 28], *добродѣтелию* [5, с. 28], *благословенія* [5, с. 30], *прощеніє* [5, с. 38] тощо, а також у позиції після іншого приголосного: *с честію* [5, с. 8, 31], *з радостію* [5, с. 30], *по причастію* [5, с. 38]. Проте засвідчуємо приклади, у яких прогресивна асиміляція [j] представлена на письмі і репрезентує особливість південно-західних говорів української мови, зокрема й бойківських говірок, – неподовжений передньоязиковий приголосний: *все своє орудя* [5, с. 14] *гнілоє колодя* [5, с. 15], *одѣня* [5, с. 21, 25, 27], *налявъ* [5, с. 25], *на вѣч-неє мешѣканя* [5, с. 29]. У «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича фіксуємо лексеми *колодя* [13, с. 368] та *одіня* [14, с. 16]. При цьому зауважимо ще одну особливість бойківського говору – закінчення *-я* ([ʼa]) в іменниках середнього роду, на яке вказував у підтекстових коментарях В. Гнатюк, публікуючи Хітарський збірник: «В гір. гов. всі такі neutral sing. кінчать ся тепер на “а”, а не на “є”» [5, с. 7].

Пам'ятка досить непослідовно відбиває рефлексі праслов'янського звукосполучення *[vj]. У частині прикладів фіксуємо появу епентетичного [л'], як-от: *я си не оживлю* [5, с. 11], *сталь его ... поздоровляти* [5, с. 25], *почаль тому хижу старую переставляти* [5, с. 33], *почал' ем' из то[бо]ю розмовляти* [5, с. 34], *кубокъ оуроблено* [5, с. 35]. Проте у низці дієслівних форм вставний [л'] після губних відсутній, що є рисою більшості бойківських говірок: *мовят овий молодій сенатарій* [5, с. 14], *токмо не промовят'* [5, с. 26], *стану[т] его у ноги цьловати, мовячи* [5, с. 30], *онь любячи той кубокъ, завше з него пиваль* [5, с. 35], *намовяль часто царя турецкого* [5, с. 36]. На цю особливість північнокарпатського говору вказував Я. Радевич-Винницький [15] та інші мовознавці; у сучасних говірках Турківщини і Рожнятівщини виявляє її Н. Хібеба [18, с. 348–349; 19, с. 71], зазначаючи при цьому, що «на відміну від західнобойківських, східнобойківським говіркам властивий епентетичний [л'] після губних звуків» [19, с. 71]. Ю. Шевельов зауважував, що бойківські, а також надсянські, наддністрянські, західноподільські, східногуцульські та буковинсько-покутські говірки є найбільшою зоною поширення форм без вставного [л'] [20, с. 642].

Бойківські говірки характеризує асиміляція за глухістю, що є наслідком занепаду зредукованих. Так, оглушення дзвінкого приголосного в позиції перед глухим спостерігаємо у таких прикладах: *зняли кроля гаткы* [5, с. 4], *одхнувъ тяшко* [5, с. 5], *тяшкосты* [5, с. 13], *нѣхтома драгы* [5, с. 23], *поклоні' ся ему ніско* [5, с. 34]. Про таку асиміляцію зауважував І. Свенціцький, зазначаючи, що «поява глухого замість звінкого перед глухим, або на кінці слова, визвана пропажою неорганічних ь, ь – у бойків дуже часта» [16, с. 123]. Засвідчено також кінцевий глухий у запозиченому слові *лан'цухъ* [5, с. 25], поширений у багатьох південно-західних діалектах, зокрема й бойківському говорі – порівн. у «Словнику бойківських говірок»: *ланцюх, ланцух* [13, с. 403]. Хоча не виключаємо вплив польської мови (пол. *łańcuch*).

З-поміж асимілятивних процесів діалектного характеру, зафіксованих у Хітарському збірнику, відзначаємо зміну звукосполучення [дн] на [нн]. Так, поряд із формами *негоднымъ* [5, с. 31], *бѣднѣнѣй Іовиянь* [5, с. 24] вживаються й такі: *банкет барзо пристойный и гонный* [5, с. 14], *бѣнный Іовиянь* [5, с. 24], *и в достатку, гонный, и в богатствѣ* [5, с. 20], *странному от пути* [5, с. 30]. Про поширеність цього явища у бойківських говірках свідчить фіксація лексем зі звукоспо-

лукою [нн] у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича, напр.: *бінний* 'бідний', *біньяк* 'бідняк', *біньятко* 'небожатко' [13, с. 57], *рінний* 'рідний' [14, с. 178] тощо. На регулярність зазначеної асиміляції вказував І. Свенціцький, зауважуючи, що «первісне або похідне -дѣн', -дн дає постійно склад -нѣн', -нн-», і наводив такі приклади, як *єнно, ланна, найдовші нни, стуння, до Віння, челянник, попереппня, сотрунник, порянно, колянники, тощо* [16, с. 122]. У мовленні сучасних говірконосців зміну [дн] на [нн] відзначає Н. Хібеба: *йін:á, нис', нис'ка, полун:и, паскун:е, с'п'ін:ици* [18, с. 351]. Окрім бойківського говору, [дн] зазнає асиміляції, як зазначає Ю. Шевельов, у «гуцульських говірках, частині північнолемківських і закарпатських (між Лабірцем і Боржавою)» [20, с. 945].

Результатом асимілятивних змін у бойківських говірках є зміна [с'т'] > [с'ц'], зафіксована в аналізованому рукописі, напр.: *власць* [5, с. 37], *дасць* [5, с. 21], *гордосць* [5, с. 25], *радосць* [5, с. 29], *посцьль* [5, с. 32]. Д. Бандрівський так пояснював цей процес: «... тверді з, с уподібнились до наступних м'яких. а останні внаслідок дії прогресивної асиміляції знову ж уподібнились до попередніх щодо ступеня артикуляції» [1, с. 28]. Проте зазначене явище у пам'ятці виявляється непослідовно. Паралельно фіксуємо і такі написання: *гордость* [5, с. 20], *милость* [5, с. 22], *пакость* [5, с. 29]. Можемо припускати, що така варіативність відбиває особливості бойківських говірок, у яких дослідники фіксують паралельні форми зі [с'ц'] та [с'т'] або перевагу якогось одного з варіантів [18, с. 353; 19, с. 72].

Також у збірнику, хоча й лише в одному прикладі, засвідчена асимілятивна зміна звукосполучення [нш] у [нч]: *инчим' слугам'* [5, с. 20]. Це явище властиве багатьом південно-західним говорам, зокрема й бойківським говіркам: *йѣнча, йѣнчиї, йѣнч'и, інча, по-йѣнчому, рán'че, тón'ч'и, стóнчка* [18, с. 354].

Дисимілятивні процеси у Хітарському збірнику представлені відносно обмеженою кількістю слів, проте виявляються послідовно і закріпилися як норма української літературної мови: *хто* [5, с. 4, 14, 23, 24, 33], *хтос'* [5, с. 6], *нихто* [5, с. 10], *нѣхто* [5, с. 15], *хтоже* [5, с. 20], *ніхто* [5, с. 29], *щос* [5, с. 22, 23, 32], *щос'* [5, с. 15, 23], *щожє* [5, с. 12, 24], *щожь* [5, с. 28]. Проте, окрім дисиміляцій, спричинених занепадом зредукованих, у пам'ятці фіксуємо й розподібнення діалектного характеру. Так, наприклад, у запозиченій з німецької мови лексемі *майстер* (нім. *Meister*) звукосполучення [ст] змінилося на [шт]:

майштер' [5, с. 16]. Саме в такому звуковому оформленні це слово функціонує у більшості бойківських говірок [див. 13, с. 427].

В аналізованій пам'ятці спостерігаємо характерне для багатьох південно-західних говорів і бойківських зокрема явище усічення слова. Найчастіше засвідчуємо апокопу – втрату одного або кількох кінцевих звуків – у таких словах, як *ничь* (*ничь, нічь*) 'ніщо' ('нічого'), *ту* 'тут', напр.: *Юж ты на тоє ничь не гадай* [5, с. 7], *не повь-даючи никому ничь* [5, с. 10], *ничь не гадавь* [5, с. 11], *калугерь єму не мовить ничь* [5, с. 32], *и не рече аггелови ничь* [5, с. 33], *але єму нічь не смьсть речи* [5, с. 33]; *ту знайшоль чоловікка* [5, с. 4], *Нездобудеме ся ту ничого* [5, с. 5], *чого ты ту стойшь* [5, с. 11], *Чого ту ночуши* [5, с. 11], *волю тамь десять льть терпѣти хоробу, нъжъ ту быти єдну годину.* [5, с. 13], *ту на тим полъ зостати* [5, с. 16], *ту єдинь слуга змиловаль ся надь німь* [5, с. 22], *желаю из вами ту быти* [5, с. 28]. Також фіксуємо усічення кінця слова у деяких дієслівних формах, напр.: *человѣкъ, зляк' ся* [5, с. 16], *и зляк ся* [5, с. 21], *видѣвши княжа его, зляк ся* [5, с. 22].

Хітарський рукопис відображає і явище синкопи – випадання одного або кількох звуків у середині слова. Так, втрату інтервокального [j] із подальшим стягненням голосних засвідчуємо у дієсловах I і III ос. одн.: *Богъ тя скаре!* [5, с. 23], *грѣшныхъ каре* [5, с. 25]; *А що теперъ гадашь* [5, с. 16], *Щож ты тепер гадашь, шалений хлопе* [5, с. 24]. Результатом випадання звука [j] є витворення у багатьох південно-західних говорах, зокрема й бойківському, закінчення орудного відмінка -оў (-еў) з -оју (-еју). Це явище кількома прикладами зафіксоване і в нашому матеріалі, напр.: *Юж я с тобовъ болше жити не хочу* [5, с. 11], *ледвы из душевъ оутѣкъ* [5, с. 22]. Окрім цього, у пам'ятці відображено і втрату приголосного [в] у формах *в хоробѣ* [5, с. 13], *хорий* [5, с. 13], *хороба* [5, с. 17], що, очевидно,

можна пояснити впливом польської або словацької мов.

У досліджуваному рукописі рефлекс праслов'янського звукосполучення *[dj] найчастіше позначено літерою *ж*, як-от: *по межѣ* [5, с. 4], *з межѣ нас* [5, с. 23], *з межѣ нихъ* [5, с. 26], *я тебе поражу* [5, с. 6], *розпоряжу* [5, с. 17], *вижу* [5, с. 18, 21, 22, 33], *повьжте* [5, с. 21], *повьж* [5, с. 23, 34]. І лише іменник *одежда* послідовно вживається із буквосполученням *жд*: *одежды* [5, с. 22], *одежду* [5, с. 22], *оу одежду* [5, с. 30]. У першій особі однини дієслова *видѣти* поряд із уже згаданим утворенням *вижу* засвідчено форми з літерою *ч*: *вичу я* [5, с. 11, 22]. Вважаємо, що таке написання може позначати афrikату [дж], зокрема й м'яку, адже вимова [дж'] на місці *[dj] є однією з особливостей бойківського говору [15]. Саме цю афrikату припускає Х. Макович у прикладах, виявлених в учительних Євангеліях XVI–XVII ст.: *мечи головными мѣсты, во мѣстѣскую одѣчу* [11, с. 9].

Висновки і перспективи. Проведене дослідження показало, що мова Хітарського рукописного збірника зазнала впливу бойківських говірок. Дані діалектології вказують на те, що більшість фонетичних рис, зафіксованих у рукописі, є фактом живого мовлення сучасних говірконосців. Виявлені діалектні особливості засвідчені порівняно незначною кількістю прикладів, адже у пам'ятці переважають загальнономвні елементи. Крім цього, локальні риси затемнені тогочасним етимологічним правописом. Фіксація на письмі особливостей говіркового мовлення свідчить про руйнування книжних традицій в літературно-письменній практиці пізньосередньоукраїнського періоду.

Подальші дослідження мови Хітарського рукопису I пол. XVIII ст. дозволять виявити ознаки діалектного впливу на всіх рівнях мовної системи, а також з'ясувати співвідношення локальних та загальноукраїнських елементів у мові пам'ятки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
3. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгво-географічному аспекті. Фонетика, фонологія. Чернівці: Рута, 1995. 400 с.
4. Гнатюк В., Франко І. Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський) (тимчасові відомости). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1896. Т. 10. С. 7–13.
5. Гнатюк В. Леґенди з Хітарського збірника (I-ої пол. XVIII в.). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1897. Т. 16. С. 1–38.
6. Дидик-Меуш Г. Закарпатські говіркові риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2008. Вип. 12. С. 131–133.
7. Дидик-Меуш Г. Бойківські риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. *Діалектологічні студії*. 8 / відпов. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2009. С. 7–13.

8. Дидик-Меуш Г. Лемківські говіркові риси в мовній тканині староукраїнського неканонічного євангельського тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* / за заг. ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 172–175.
9. Залеський А. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ, 1973. 156 с.
10. Історія української мови: Фонетика. К.: Наук. думка, 1979. 367 с.
11. Макович Х. Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2013. 15 с.
12. Макович Х. Діалектні фонетичні риси в мові рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 74–82.
13. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Ч. 1. Київ, 1984. 496 с.
14. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Ч. 2. Київ, 1984. 516 с.
15. Радевич-Винницький Я. Бойківський говір. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36048
16. Свенціцький І. Бойківський говір с. Бітля. ЗНТШ. 1913. Т. CXIV. Кн. II. С. 129–153.
17. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі. Ужгород, 1996. 228 с.
18. Хібеба Н. Сучасні діалектні тексти з Турківщини як джерело дослідження фонетичних особливостей бойківських говірок. *Діалектологічні студії. 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 334–359.
19. Хібеба Н. Фонетичні особливості бойківських говірок Рожнятівщини. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2020. № 1. Ч. II. Запоріжжя. С. 65–76.
20. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.

УДК 811.161.2'37:23

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.3>

КОНЦЕПТ МИР НА ТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІНВАЗІЇ В УКРАЇНУ

THE CONCEPT OF PEACE ON THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN INVASION INTO UKRAINE

Близнюк К.Р.,

orcid.org/0000-0001-8394-3079

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Терещенко О.В.,

orcid.org/0009-0004-8119-9265

студент III курсу факультету гуманітарних наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Тлумачні словники української мови на перше місце в дефініції слова *мир* виводять заперечні компоненти. Мир не існує самостійно, він є відсутністю ворожнечі, сварок, збройної боротьби чи війни. Лише на останньому місці у відповідній словниковій статті стоять спокій і тиша. Словник мав би репрезентувати найбільш універсальні, поза-часові, але водночас актуальні для теперішніх носіїв мови значення слів, проте асоціативні експерименти першої чверті XXI ст. засвідчують семантичний зсув у структурі концепту МИР. Найбільш частотною в усіх експериментах є реакція *спокій*. Слова-реакції з негативною семантикою серед результатів нашого опитування є низькочастотними й переважно концентруються навколо складності досягнення й утримання миру. Такі зміни в ієрархічній структурі концепту могла спровокувати війна, що почалася 2014 р., а підсилити – повномасштабне вторгнення 2022 р. Саме тому у квітні 2022 р. ми провели асоціативний експеримент серед представників української молоді, щоб виявити, як інвазія вплинула на її уявлення про світ, і з'ясувати універсальні та змінні елементи асоціативних полів набору стимулів. До аналізу було відібрано 1009 анкет, у них учасники назвали 1216 асоціацій на стимул *мир*. Експеримент виявив, що слово *мир* викликає в більшості респондентів-українців позитивні асоціації. Найчисленнішими лексико-тематичними групами асоціацій є символи та уявлення про мир як світ. Високу частотність також виявили асоціації, що називають цінності й психологічно-емоційні потреби як основу творення й переживання миру. Група з політично-економічними факторами є однією з найменш репрезентованих, а її одиниці є низькочастотними, що